

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ НАУКИ У БРИТАНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ХVІІІ СТ.

У статті здійснено аналіз експериментальної філософії як методології моральної науки у Великій Британії ХVІІІ ст. На прикладі праць Девіда Гартлі розглянуто можливості цього методу пізнання в дослідженні питань про людську природу.

Філософські пошуки методологічного обґрунтування людського знання не тільки стимулювали розвиток філософії Нового часу, а й спричинили виокремлення в ній емпіричної та раціоналістичної традицій. Питання «методу» залишалось актуальним не тільки у ХVІІ, а й у ХVІІІ ст. «Філософська методологія вісімнадцятого століття, – як зауважував Райнхард Брандт, – це незв'язна колекція різноманітних теорій, що можуть бути поєднані разом тільки ретроспективно» [1, 139]. У цьому різноманітті нас цікавитиме лише одна методологічна традиція – експериментальна філософія. Наша мета – простежити її застосування щодо визначення засад моральної науки, яка, по суті, є британським еквівалентом німецької філософської антропології. У своїй розвідці ми спробуємо довести, що експериментальна філософія – саме інструментарій, а не лише джерело емпіричних доказів; а також показати, що її вплив не тільки зумовив розвиток моральної науки як науки про людську природу, а й відобразився у специфічно британській традиції емпіризму.

Експериментальна філософія у Великій Британії ХVІІ–ХVІІІ ст.

Експериментальну філософію слід розуміти не як експериментування в філософії, а як своєрідну епістемологічну настанову, особливість якої полягає у формулюванні чітких правил для інтерпретації досвідних даних. У вступі до «Трактагу про людську природу» Девід Г'юм зазначав: «...якщо наука про людину – єдине тверде підґрунтя для інших наук, то єдине тверде підґрунтя, яке ми можемо дати власне цій науці, має спиратися на досвід і спостереження. Нас не повинно бентежити, що експериментальну філософію застосовують до предметів моралі після того, як майже сто років її використовували стосовно предметів природи, оскільки виявляється, що між виникненням цих наук пролягає

такий же інтервал, ... який відділяє лорда Бекона від деяких пізніших філософів Англії¹, котрі почали обґрунтовувати науку про людину на новому фундаменті» [2, 6–7]. Згодом, у «Короткому викладі раніше виданої книги під заголовком “Трактаг про людську природу”», він відзначав, що ці філософи «розходилися між собою в багатьох пунктах, однак всі вони погоджувалися стосовно обґрунтування своїх прискіпливих досліджень людської природи цілковито на підставі досвіду» [3, 8].

Поява експериментальної філософії як методологічної засади моральної науки не була випадкова. Британська філософська традиція, навіть на тому етапі, коли вона ще не набула національних рис і перебувала під впливом середньовічної схоластичної філософії, вже демонструвала свою головну характерну особливість – увагу та акцент на досвіді як неодмінному елементі процесу обґрунтування та доведення.

Застосування експерименту для обґрунтування філософських питань найбільшою мірою стимулював францисканець і філософ Роджер Бекон. У шостій частині «Великого твору» (Opus Magnus) він зазначає: «Встановивши основи мудрості латинян у знанні мов, математики та оптики, я маю намір звернутися до тих розділів, які породжено експериментальною наукою, оскільки без досвіду ніщо не може бути пізнане достатньою мірою» [4, 336].

Навіть незважаючи на те, що основне місце у складі експериментальної науки Р. Бекон відводив науковому прозрінню (*illuminationes pure scientiales*) і його вимога залишається вимогою експерименту умоглядного – це вже був перший крок до встановлення суто британської традиції філософування, що зберігається й донині. Наступним кроком у розвитку експериментального філософування була номіналістична теорія Вільяма Оккама, згідно з якою світ, утворений із багатоманіття партикулярних речей, можна пізнати людським розумом і застосування цих

¹ У примітці Девід Г'юм вказує імена Джона Локка, Ентоні Шефтсбері, Бернарда де Мандевіля, Френсіса Гатчесона та Джозефа Батлера.

пізнавальних здатностей може привести до відкриттів. Хоча В. Оккам і не згадує експеримент як метод пізнання, він указує на новий спосіб роботи з досвідом – згодом, у працях Ісаака Ньютона та Роберта Бойля, експеримент буде позбавлено умоглядності й представлено як інструмент обробки досвідного матеріалу.

У тексті Р. Бекона, який уже було наведено, можемо побачити, що поняття «експериментальний» та «досвідний» можна вживати як синоніми. Однак чи тотожні вони за змістом? У російських перекладах праць Девіда Г'юма та Роджера Бекона, поняття «*experimentalis*» скрізь перекладено як «*опытный*». На нашу думку, такий підхід позбавляє «експеримент» тієї методологічної складової, яка і відрізняє його від «досвіду». «Експериментальна» філософія послуговується експериментом для дослідження досвідних даних і всі свої висновки робить тільки на підставі результатів застосування експериментального інструментарію до досвідних явищ. Тому слід розвести ці поняття не тільки на рівні перекладу, а й на рівні концептуального і навіть термінологічного значення.

Традицію, закладену у працях Роджера Бекона, пізніше продовжив, хоча й у значно видозміненому вигляді, Френсіс Бекон. Йому вже не було потреби віддавати данину авторитетам і посилатися на святих отців задля аргументації. У «Новому Органоні» філософ закладе основи основ традиції британського емпіризму – обґрунтування людського знання виключно на підставах досвіду та спостереження дійсності.

Подальший розвиток британської наукової думки здебільшого використовував цей принцип без змін. Кардинальний перегляд можливостей експериментального дослідження природи було здійснено 1686 р., коли І. Ньютон представив свою роботу «Математичні начала натуральної філософії» на розсуд Королівського товариства.

Принципи експериментальної філософії Ісаака Ньютона

Учення І. Ньютона потребує окремого розгляду, оскільки саме викладені ним принципи у згаданій фундаментальній праці «Математичні начала натуральної філософії» і дали поштовх до утвердження експериментальної філософії як методології.

Основою основ цієї філософії є так звані «*Regulae philosophandi*», або «Правила філософування», якими вчений рекомендує послуговуватись у процесі експериментального дослідження природи:

«*Правило 1.* Не слід приймати у природі інших причин понад ті, що істинні та достатні для пояснення явищ.

Правило 2. Тому, наскільки це можливо, потрібно приписувати ті самі причини того самого роду проявам природи.

Правило 3. Ті властивості тіл, що не можуть бути посилені або послаблені й виявляються притаманними всім тілам, із якими можна проводити досліди, слід вважати властивостями всіх тіл узагалі.

Правило 4. В експериментальній філософії засновки, виведені шляхом загальної індукції від явищ, незважаючи на можливість існування інших засновків, слід вважати або точно, або приблизно правильними до того часу, доки не буде віднайдено такі явища, завдяки яким вони або отримають додаткове підтвердження, або ж виявляться підтвердженими винятками» [5, 387–389].

Важливо наголосити, що саме ці правила й були основою, на якій сприймалось експериментальне вивчення природи як представниками природничих наук, так і представниками наук моральних.

Згодом, у наступній своїй фундаментальній роботі – «Оптика», Ньютон уточнив і доповнив наведені правила. Джеймс Макгуайєр, порівнюючи принципи філософії, викладені у «Математичних началах натуральної філософії» (1687) та в «Оптиці» (1704), вказує, що вони різні, однак Ньютону ця різниця не була помітна [6, 182]. Він вважав, що в «Оптиці» викладає ті ж самі за змістом принципи:

- «Першим принципом філософії є [утвердження] буття Бога або Духу нескінченного, вічного, всюдисущого, всемогутнього, і найкращим аргументом на користь його існування є устрій природи та, головним чином, винахідлива будова тіл живих істот» [6, 183].
- «Іншим принципом є те, що матерія непроникна для іншої матерії» [6, 183].
- «Третім принципом (властивостей тіл) є те, що всі (великі) тіла у Всесвіті мають тенденцію взаємодіяти між собою пропорційно до кількості матерії (*quantity of matter*), яка в них міститься, і ця тенденція, у разі зменшення тіла, взаємно пропорційна дистанції тіла, зведеної у квадрат» [6, 184].
- «Четвертим принципом є те, що всі чуттєві тіла складаються з частинок, які з'єднані проміжками або порами між собою» [6, 184].

Уже при першому порівнянні увиразнюється фундаментальна різниця між правилами філософування, визначеними в «Математичних началах натуральної філософії», і принципами «Оптики». У першій праці Ньютон викладає правила інтерпретації експериментальних результатів. Особливо варте уваги четверте правило, яке стверджує неприпустимість гіпотез і пріоритет-

ність індуктивного аналізу явищ. В «Оптиці» ж принципи філософії є, по суті, наслідками застосування «Правил філософування».

Цю методологічну еволюцію мислителя можна розглядати як пряме застосування його власних правил. Урешті-решт, він дійшов того результату, заради якого й були створені його правила – встановив основні, фундаментальні тези, які не можна заперечити на підставі досвіду.

Таким чином, експериментальна філософія Ньютона містить не тільки правила філософування, що регулюють процес наукового пізнання, а й принципи, завдяки яким наукове пізнання дістає обґрунтування.

Асоціативна психологія Девіда Гартлі та експериментальна філософія

Як філософ, Девід Гартлі (1705–1757) мало відомий у вітчизняній історико-філософській традиції. Основну причину цього слід убачати у «традиційному» поділі британської традиції філософування за персоналіями, а також у тому, що вітчизняні кантознавці обмежували вивчення впливу британських філософів на німецького мислителя лише працями Девіда Г'юма.

Зовсім інше ставлення до Д. Гартлі демонструють західні історики філософії, які відзначають неабияку його заслугу у спробі поєднати метафізику, фізіологію та християнську теологію, що принесла йому славу «Ньютона у питаннях моралі та релігії» [7, 110]. Серед дослідницьких праць, які, безумовно, заслуговують на увагу, відзначимо роботи Д. Д'Елія [7], Р. Алена [8], Б. Оберга [9] та Р. Гатча [10].

Ми не випадково обрали саме вчення Д. Гартлі як приклад для демонстрації можливостей експериментальної філософії у вирішенні питань про людську природу. Його тексти є не тільки найбільш показовим і яскравим застосуванням принципів експериментальної філософії; їх виняткова значущість полягає в тому, що вони спричинили появу нового напрямку дослідження людської природи – асоціативної психології.

У поглядах І. Ньютона і Д. Гартлі справді чимало подібного. Головна ідея Д. Гартлі щодо асоціації ідей дивовижно корелює з Ньютоновими фізичними законами. Обидва мислителі намагалися поєднати істину християнського одкровення, розум і відчуття [7, 110]. Теорія вібрацій, якою Д. Гартлі скористався для пояснення взаємодії між фактами фізичного світу та фактами фізіологічними, практично повністю ґрунтована на ньютонівських ідеях: «Моє головне завдання – зауважує він, – ... коротко пояснити, встановити і застосувати теорії вібрацій та асоціацій. Першу з цих теорій узято з натяків (*hints*) щодо здійснення процесів відчуття та руху, які І. Нью-

тон подав наприкінці своєї [праці] «Математичні засади натуральної філософії» та в питаннях, доданих до його «Оптики»» [11, 2].

Щодо асоціації ідей, то цей принцип посідав особливе місце у британській філософії ще до Д. Гартлі. Визнання як епістемологічного принципу дало змогу представникам британського емпіризму дати гідну відповідь на питання про те, яким чином людський розум отримує нові ідеї, якщо вони не природжені. Саме природженість деяких із них була основним аргументом раціоналістів, починаючи з Рене Декарта, і саме проти цієї концепції було висунуто принцип асоціації ідей.

Гартлі не вказав, які саме питання з «Оптики» Ньютона його зацікавили в методологічному плані. Ми керуватимемося гіпотезою, що це були перші питання, у яких учений роз'яснює основи свого методу дослідження світла.

Стосовно теорії асоціації, Гартлі, як сумлінний дослідник, також указує свої першоджерела, маючи на увазі «пана Локка» та «інших винахідливих людей того часу», які «відзначали вплив асоціації на наші думки та афекти» [11, 2]. Хоча він і не згадує конкретних імен, крім Локка, слід розуміти, що йдеться про послідовників останнього, які не мали суттєвих доктринальних розбіжностей з його теорією асоціації ідей.

Що ж до методологічного обґрунтування власної асоціативної психології, то Д. Гартлі не обмежується тільки вказівкою на те, звідки запозичив метод, а й уточнює, що саме він узяв із «Математичних начал натуральної філософії» І. Ньютона: «Повинен бути відповідний метод філософування для дослідження та встановлення загальних законів дії, відокремлення предмета розгляду від певних визначених, чітких і завірених явищ, а потім пояснення та передбачення іншого явища згідно з цими законами. Це метод аналізу та синтезу, який рекомендував і якого дотримувався сер Ісаак Ньютон» [11, 2].

Не заглиблюючись у деталі вчення Д. Гартлі, можна відзначити наслідки означеного підходу передусім для його висновків щодо походження та застосування морального відчуття як частки людської природи. Особливий акцент на теорії асоціації дасть можливість філософу врешті-решт стверджувати, що «всі судження, так само як і всі афекти, – всього лише результати асоціації» [11, 295]. До того ж, мислитель має на увазі таку асоціацію, що ґрунтується на поєднанні «вічних причин», які людина вбачає у взаємодії речей і які викликають у людини моральні судження.

Згадана асоціативна позиція щодо морального відчуття та моральних суджень може мати такі наслідки для моральної науки: по-перше, припущення «вічних причин» потребує від-

повідного обґрунтування, і Гартлі вирішує цю проблему, відштовхуючись від поняття Бога; по-друге, оскільки моральні судження мають асоціативне походження, то вони, безумовно, акцентують залежність свого існування від «відносин між речами», а отже, від фактів фізичного світу (Гартлі, звичайно, уточнює, що не меншу роль тут відіграють і факти фізіологічні (сором, уява та амбіції), однак, враховуючи те, що вони також мають асоціативну природу з «порядком речей», це суттєво не змінює стану справи); по-третє, висуває питання про вічність самих моральних суджень. Якщо вони мають асоціативний характер, то довелося б стверджувати, що у разі змінення законів, які регулюють порядок речей, моральні судження також повинні були зазнати зміни.

Основним недоліком асоціативної психології як науки про людську природу є пресупозиція, закладена в її методології, згідно з якою існування законів взаємодії між речами необхідне і незаперечне. Це ті ж самі принципи філософії, які виклав Ньютон в «Оптиці». І Гартлі, і Ньютон мають на увазі одні й ті самі закони – закони механіки. Уже в ХХ ст., у світлі революції у фізиці, здійсненої Альбертом Ейнштейном, стало зрозуміло, що моральні судження людини не залежать від зміни законів взаємодії між тілами. Подібні аргументи вже навів Едмунд Гуссерль у «Логічних дослідженнях», де він критикував натуралізм у психології. Коли йдеться про поход-

ження цих законів і правомірність їх застосування до психічного, виникає низка проблем, що їх не можна зняти простим запереченням.

Для Гартлі ця проблема не така ж нерозв'язна. Він чинить так само, як Ньютон у «Математичних принципах натуральної філософії» – утверджує існування Бога як підставу існування законів. Таким чином, Гартлі вдається перетворити питання про асоціацію як рису людського розуму на питання про Бога та натуральну релігію. Власне, саме цим питанням і присвячена друга частина його основної праці «Спостереження щодо людини». Розглянуті в ній теологічні питання залишимо для подальших розвідок. Наразі ж наголосимо ту саму рису експериментальної філософії, яку ми вже визначали в попередній роботі. Попри всю свою науково-логічну обґрунтованість як методології для дослідження явищ природи та людини, вона, у випадках Ісаака Ньютона та Девіда Гартлі, неодмінно призводить до того, що виникає питання існування Бога та проблема зв'язку між ним і природним порядком речей.

Отже, експериментальна філософія як методологічна настанова – це складова британської емпіричної традиції, яка поширилася не тільки на природничі, а й на моральні науки. Використання її задля вирішення питань про людську природу неодмінно зачіпає і питання натуральної релігії та існування Бога, не оминаючи й питань щодо характеру власне людського пізнання.

1. Brandt R. Philosophical Methods / R. Brandt // Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy : In two volumes / Ed. by Knud Haakonssen. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – Vol. 1. – P. 139–159.
2. Hume D. A Treatise of Human Nature : being an attempt to introduce the experimental method of reasoning into moral subjects / By 3 volumes / D. Hume. – London : printed for John Noon, 1739. – Vol. 1 : Of the Understanding. – 488 p.
3. Hume D. An abstract of a book lately published; entitled, A Treatise of Human Nature / D. Hume. – London : printed for C. Borbet, 1740. – 31 p.
4. Бэкон Р. Большое сочинение / Р. Бэкон // Бэкон Роджер. Избранное. – М.: Издательство Францисканцев, 2005. – С. 37–413.
5. Newton I. Philosophiae Naturalis Principia Mathematica / I. Newton. – Editio tertia aucta & emendata. – Londini : apud Guil. & Joh. Innys, 1726. – 578 p.
6. McGuire J. E., Newton I. Newton's «Principles of Philosophy» : An Intended Preface for the 1704 «Opticks» and a Related Draft Fragment / J. E. McGuire, I. Newton // The British Journal for the History of Science. – 1970. – Vol. 5. – No. 2. – P. 178–186.
7. D'Elia D. J. Benjamin Rush, David Hartley, and the Revolutionary Uses of Psychology / D. J. D'Elia // Proceedings of the American Philosophical Society. – 1970. – Vol. 114. – No. 2. – P. 109–118.
8. Allen R. C. David Hartley on Human Nature / R. C. Allen. – Albany, N.Y. : SUNY Press, 1999. – 501 p.
9. Oberg B. B. David Hartley and the Association of Ideas / B. B. Oberg // Journal of the History of Ideas. – 1976. – Vol. 37. – No. 3. – P. 441–454.
10. Hatch R. B. Joseph Priestley: An Addition to Hartley's Observations / R. B. Hatch // Journal of the History of Ideas. – 1975. – Vol. 36. – No. 3. – P. 548–550.
11. Hartley D. Observations on man, his frame, his duty, and his expectations: In two parts / D. Hartley. – London : printed for J. Johnson, 1791. – 806 p.

Mykhailo Koltsov

THE PROBLEM OF METHODOLOGICAL FOUNDATION FOR MORAL SCIENCE IN BRITISH PHILOSOPHY OF XVIII CENTURY

The paper presents the vision of the experimental philosophy as methodological attitudes for moral science of the Great Britain in XVIII century. Using David Hartley's works as exemplar, author explores the potential of experimental philosophy to cognize human nature.